

**«فلسفه روش شناسی
تحقیق علمی
در جغرافیا»**

www.ketaboo.ir

تألیف:
دکتر فاطمه بهروز

انتشارات دانشگاه تهران

شماره ۲۴۲۳

شماره مسلسل ۷۱۰۰

بهبروز، فاطمه، ۱۳۹۰ -
 فلسفه روش‌شناسی تحقیق علمی در جغرافیا / تألیف فاطمه بهبروز - تهران: دانشگاه تهران،
 مؤسسه انتشارات (۱۳۷۸)
 شانزدهم، ۳۲۴ ص: حضور، جدول نمودار - (انتشارات دانشگاه تهران؛ شماره ۲۴۲۳).
 ISBN 978-964-03-4122-3
 چاپ سوم
 فهرست‌نویسی بر اساس اطلاعات فیبا
 ص: ع. به انگلیسی
 کتابنامه.
 واژه‌نامه.
 جغرافیا - تحقیق - روش‌شناسی. الف. دانشگاه تهران. مؤسسه انتشارات. ب. عنوان.
 ۱۳۹۰ ۹۱۰/۷۲ G ۷۱۰۵ / ۹ ف ۸
 شماره کتابشناسی ملی ۷۸/۵۳۶۴ م

عنوان: فلسفه روش‌شناسی تحقیق علمی در جغرافیا
 تألیف: دکتر فاطمه بهبروز

نوبت چاپ: سوم

تاریخ انتشار: ۱۳۹۰

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

چاپ و صحافی: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

ISBN:978-964-03-4122-3

9 789640 341223

«مسئولیت صحت مطالب کتاب با مؤلف است»

«کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است»

بها: ۴۸۰۰۰ ریال

خیابان کارگر شمالی - خیابان شهید فرشی مقدم - مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

پست الکترونیک: press@ut.ac.ir - سایت: www.press.ut.ac.ir

بخش و فروش: تلفکس ۸۸۰۱۲۰۷۸

به نام خداوند بخشنده مهربان

پیشگفتار

انگیزه مؤلف در تألیف کتاب فلسفه روش‌شناسی تحقیق علمی در جغرافیا، به این منظور انجام شده است که در پیوستگی با یکی از درسهای اصلی دانشجویان دوره کارشناسی ارشد محسوب می‌شود. البته اهمیت کاربردی آن مشتمل بر ارائه آگاهی بیشتر در باره چگونگی تهیه طرح پیشنهادی تحقیق و بالمآل تألیف پایان‌نامه‌های دوره‌های تحصیلات تکمیلی یعنی کارشناسی ارشد و دکترای جغرافیا دارای اعتبار می‌باشد. با توجه به آنکه، در دانشگاه‌های معتبر جهان در حال حاضر، الگوهای روش‌شناسی علمی در حد ثابت و قابل قبول مبتنی بر شناخت فلسفه دیدگاه‌های فکری غالب و ادبیات مربوطه می‌باشد که محققان بتوانند با استفاده از مبانی آن به ارزیابی و آزمایش فرضیه‌های تحقیق خود بپردازند. لذا اکتساب آگاهیها و تجربه‌های ضروری در این راستا، اجتناب‌ناپذیر خواهد بود.

مکانیزم عملکردی خط‌مشی‌های روش‌شناسی تحقیق علمی متکی بر چهارچوب نظری و تجربی^(۱) (منطق‌های قیاسی و استقرایی)^(۲) استوار گردیده است. در واقع محققان، جنبه‌های نظری - قیاسی^(۳) را مبنای قاعده‌مندی فرضیه‌های^(۴) خود قرار می‌دهند. سپس با انجام مشاهده و ممیزیها و بررسیهای میدانی در مورد ناحیه مورد مطالعه خود، به بسطبخشی در باره فرضیه‌ها دسترسی خواهند یافت. بدیهی است که استفاده عالمانه از توصیف^(۵)، تبیین^(۶)، و تحلیل^(۷) در این گونه تحقیقات، می‌توانند محققان را به سوی دستیابی به تعمیمهای تجربی^(۸) و بالمآل

1 - Theoretical and Empirical Approaches

2 - Deductive and Inductive Logics

3 - Theoretical and Deductive Aspects

4 - Hypothesis Formulation

5 - Description

6 - Explanation

7 - Analysis

8 - Empirical Generalizations

قوانین^(۱) سوق دهند. در نهایت، رعایت گرایشها و زمینه‌های قانونمند^(۲) در توجیه و اجرای تحقیقات کاربردی جغرافیا^(۳)، در حفظ اعتبار و توسعه علم جغرافیا مؤثر خواهند بود.

در این کتاب، مجموعاً نه فصل مورد بحث و بررسی قرار گرفته‌اند. آنچه که در حد بسیار مؤثری در نحوه تألیف این کتاب دخالت داشته است، عطف توجه و احترام به تلاشهای علمی جغرافیدانان بی‌حسته‌ای می‌باشد که جغرافیای پویای کنونی را در سطح بین‌المللی بنیان‌گذاری کرده‌اند. در این میان، می‌توان به اهمیت مقاله ویلیام پتیسون^(۴) در تعیین قلمرو و فلسفه اندیشه‌های جغرافیایی معاصر در قالب چهار سنت (۱۹۶۴)؛ کتاب پرستون جیمز^(۵) در باره معرفی و بررسی تاریخ مفاهیم جغرافیایی و تحولات حاصله (۱۹۷۷)؛ مارتین و جیمز^(۶) (۱۹۹۳)؛ اثر بسیار ارزنده دویید هاروی^(۷) تحت عنوان تبیین در جغرافیا (۱۹۶۹)؛ آثار علمی و تخصصی روش‌شناسی و تحلیلی رونالد آبلر^(۸)، جان آدامز^(۹)، و پیتر گولد^(۱۰) از سالهای اولیه دهه ۱۹۷۰ به بعد؛ تحقیقات و تألیفات ریچارد چورلی^(۱۱) و پیتر هگت^(۱۲) خصوصاً کتاب مشترک این دو نفر به نام مدل‌های اجتماعی - اقتصادی در جغرافیا (۱۹۶۷)، و بالاخره اثر ارزشمند پیتر تایلور^(۱۳) با عنوان روشهای کلی در جغرافیا (۱۹۷۷)، اشاره نمود. در واقع این نوشته‌ها نقطه‌های عطف در تاریخ علم جغرافیای معاصر می‌باشند.

در اینجا، مؤلف نیز با توجه به اهمیت و اعتبار دانشگاهی و بین‌المللی فلسفه روش‌شناسی تحقیق علمی در جغرافیا و آثار مفید و سودمند آن، کتاب حاضر را در نه فصل و تحت عناوین فلسفه دیدگاههای غالب در بررسیهای جغرافیایی؛ خصوصیات علمی روش تحقیق؛ نظریه‌ها و قوانین؛ فرضیه‌ها؛ مدل‌سازی؛ مشاهده و مطالعات میدانی؛ نمونه‌گیری و کاربردهای آن در جغرافیا؛ تحلیل در جغرافیا؛ روشهای کمی و نقشه‌کشی؛ تهیه طرح پیشنهادی و نوشتن تحقیق؛ و ضمیمه‌ها، تألیف کرده است. امید بر آن دارد که دانشجویان محترم جغرافیا در دوره‌های کارشناسی ارشد و دکتری بتوانند در تألیف پایان‌نامه‌ها و رساله‌های خود از این کتاب

1 - Laws

2 - Law - Seeking Themes

3 - Applied Research of Geography

4 - William D. Pattison

5 - Preston E. James

6 - Martin and James

7 - David Harvey

8 - Ronald Abler

9 - John S. Adams

10 - Peter Gould

11 - Richard Chorley

12 - Peter Haggett

13 - Peter J. Taylor

نیز به عنوان یک منبع کمک‌کننده استفاده نمایند. بدیهی است که با رعایت زمینه‌های روش‌شناسی تحقیقات در طرح‌های پیشنهادی خود، به نحو شایسته‌تری قادر خواهیم بود که به حلّ مسائل عملی موجود در این گستره بزرگ محیط جغرافیایی بپردازیم.

از آن جهت که ترسیم نهایی اشکال موجود در این کتاب با تلاش و همکاری صمیمانه خانمها شهناز لمادات حیات شاهی (کارشناس ارشد)، و زهره فرخنده‌دوست (کارشناس) شاغل در مؤسسه جغرافیای دانشگاه تهران به اتمام رسیده است؛ لذا در اینجا قدردانی خود را تقدیمشان می‌کنم.

ارائه قدردانیه‌ها و سپاسها به حضور کلیه اعضای هیات علمی گروه جغرافیای دانشگاه تهران به دلیل حمایت آنان از چاپ کتابهای جدید دانشگاهی و من جمله این کتاب تقدیم می‌گردد. به علاوه از همکاری و محبت خانم فخرالسادات عظیمی مسؤول امور دفتری و آموزشی گروه جغرافیا در ماشین کردن اولیه بخشهایی از این کتاب بسیار سپاسگزار می‌باشم. در پایان از همگی کادر محترم آموزشی و اداری مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه تهران، صمیمانه ممنون می‌باشم.

فاطمه بهفروز

دانشیار گروه جغرافیا - دانشگاه تهران

تقدیم به :

استادان عالیقدر گروه جغرافیای دانشگاه تهران که
با نقطه‌نظرهای اصلاحی خود در بارهٔ این اثر، مؤلف
را بهره‌مند ساخته‌اند :

جناب آقای دکتر فرج‌الله محمودی
جناب آقای دکتر سید رحیم مشیری
جناب آقای دکتر پرویز کردوانی

و با سپاس فراوان به همسر عزیز و ارجمندم
آقای حسین قصر خلیلی که تشویق و پشتیبانی همیشگی
وی در زندگی علمی من و همچنین حمایت و همکاری‌اش
در تألیف این کتاب، دارای نقشی مهم و مؤثر بوده است.
مؤلف

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول - فلسفه دیدگاه‌های غالب در بررسی‌های جغرافیایی	
مبانی فکری و تدوین مسئله‌های جغرافیایی	۱
دیدگاه انسان - محیطی یا بوم‌شناختی	۵
۱ - جبرگرایی محیطی	۵
۱ - ۱ - مشارکت کنندگان دوره کلاسیک و جبرگرایی محیطی	۶
۱ - ۲ - مشارکت کنندگان دوره مدرن و جبرگرایی محیطی	۷
۱ - ۳ - کاربردهای نامناسب تجربی از جبرگرایی محیطی	۱۰
۲ - امکان‌گرایی در دوره مدرن جغرافیا	۱۱
سنت مطالعات میدانی یا دیدگاه ناحیه‌ای	۱۴
سابقه تاریخی مطالعات ناحیه‌ای	۱۵
جغرافیای ناحیه‌ای در دوره جدید	۱۶
جغرافیای ناحیه‌ای در دانشگاه‌های آلمان	۱۶
جغرافیای ناحیه‌ای در دانشگاه‌های فرانسه	۱۸
دیدگاه ناحیه‌ای در جغرافیای مدرن آمریکا	۱۹
سنت بنیاد فضایی یا دیدگاه فضایی	۲۳
مکان یا بیهیای کشاورزی و صنعتی	۲۴
نظریه مکان مرکزی	۲۵
ادامه بررسی‌های دیدگاه فضایی	۲۷
محتوای مطالعاتی علم جغرافیا	۳۱
منابع به زبان فارسی	۳۵
منابع به زبان خارجی	۳۵

عنوان	صفحه
فصل دوّم - خصوصیات علمی روش تحقیق	
علم و تبیین علمی.....	۴۱
مفاهیم کلی.....	۴۱
۱ - رونمای اولیه به دست آوردن دانش.....	۴۱
۲ - علم و انواع آن.....	۴۳
۳ - جغرافیای علمی.....	۴۶
۴ - روش علمی در جغرافیای انسانی.....	۴۶
ساختار نظری جغرافیا.....	
۱ - مشاهدات و منبرمهای نظری.....	۴۷
۲ - مفاهیم نظری الکترون و مفاهیم نظری فرآیندی.....	۵۰
مشاهده و توصیف.....	۵۲
تبیین در علم.....	۵۴
۱ - بررسی قیاسی - جبرگرایانه.....	۵۴
۲ - تبیین قیاسی - احتمالی.....	۵۵
۳ - تبیین پیدایشی (تکوینی).....	۵۶
۴ - تبیین نقشی.....	۵۸
توصیف و تبیین.....	۵۹
۱ - بررسی زمانی.....	۶۰
۲ - بررسی نظری.....	۶۱
فلسفه، روش شناسی، و تبیین در جغرافیا.....	۶۲
تبیین و پیشگویی.....	۶۷
منابع به زبان خارجی.....	۶۸

فصل سوّم - نظریه ها و قوانین

سابقه تاریخی و مفاهیم کلی.....	۷۰
تحقیق علمی.....	۷۲
نظریه و علم.....	۷۴
۱ - تعریف نظریه.....	۷۴

صفحه	عنوان
۷۵	۲- نظریه در علم.....
۷۶	۲-۱- ساختار نظریه‌های علمی.....
۷۸	۲-۲- مفهوم نظریه‌های علمی.....
۷۹	۲-۳- نظریه‌های ناقص.....
۸۰	۲-۴- خلاصه یافته‌ها در مورد ساختار نظریه علمی.....
۸۱	قوانین و نظریه‌ها در جغرافیا.....
۸۱	۱- قوانین در جغرافیا.....
۸۶	۲- نظریه‌ها در جغرافیا.....
۸۶	۲-۱- زمینه‌ها و نظریه‌ها.....
۸۷	۲-۱-۱- زمینه تفاوت نواحی.....
۸۷	۲-۱-۲- زمینه چشم انداز.....
۸۷	۲-۱-۳- زمینه انسان- محیطی.....
۸۸	۲-۱-۴- زمینه توزیع فضایی.....
۸۸	۲-۱-۵- زمینه هندسی.....
۸۹	۲-۲- قیاسهای منطقی یا قضیه‌های پایه‌ای.....
۹۰	۲-۲-۱- مفهومهای نظری فرعی.....
۹۱	۲-۲-۱-۱- مفهومهای نظری اقتصادی.....
۹۲	۲-۲-۱-۲- قضیه‌های روان‌شناختی و اجتماعی.....
۹۳	۲-۲-۱-۳- قضیه‌های طبیعی.....
۹۳	۲-۲-۲- مفهومهای نظری بومی.....
۹۴	۲-۲-۳- نظریه کلی و تألیف اصول.....
۹۵	۲-۳- بیانیه رسمی نظریه در جغرافیا.....
۹۷	۲-۴- وضعیت تجربی نظریه جغرافیایی.....
۹۹	منابع به زبان فارسی.....
۹۹	منابع به زبان خارجی.....

فصل چهارم - فرضیه‌ها

۱۰۳ مفهومهای کلی در مورد فرضیه‌ها

صفحه	عنوان
۱۰۳	۱ - معنای فرضیه.....
۱۰۶	۲ - فرضیه در استنباط قیاسی - استقرایی.....
۱۰۸	۳ - فرضیه در تحقیق نظری - تجربی.....
۱۰۹	روش علم: قاعده‌مندی فرضیه‌ها.....
۱۱۱	فرضیه‌ها و قوانین.....
۱۱۱	۱ - فرضیه از دیدگاه منطقیون.....
۱۱۳	۲ - جهانی بودن بیانه‌های قانونی.....
۱۱۶	۳ - رابطه بین قوانین و نظریه‌ها.....
۱۱۷	آزمودن فرضیه و قانون.....
۱۲۳	استفاده از اصطلاح فرضیه در جغرافیا.....
۱۳۰	منبع به زبان فارسی.....
۱۳۰	منابع به زبان خارجی.....
فصل پنجم - مدل سازی	
۱۳۵	تاریخچه و سابقه.....
۱۳۶	مفهوم و اعتبار مدل و خصوصیات آن.....
۱۳۶	۱ - مفهوم و اعتبار مدل.....
۱۳۹	۲ - خصوصیات مدل.....
۱۳۹	۱ - ۲ - مطلق بودن.....
۱۴۰	۲ - ۲ - ساختمان.....
۱۴۰	۳ - ۲ - قلمرو.....
۱۴۱	۴ - ۲ - قیاس.....
۱۴۱	مدلها در جغرافیا.....
۱۴۲	۱ - نقشه‌ها و سایر مدلها.....
۱۴۲	۲ - از مدلها تا فوق مدلها.....
۱۴۳	۳ - از فوق مدلها تا مسائل دنیای واقعی.....
۱۴۵	ارائه مدل.....
۱۴۷	استفاده از مدلها.....

صفحه	عنوان
۱۵۱	انواع مدلها.....
۱۵۷	منابع به زبان خارجی.....

فصل ششم - مشاهده و مطالعات میدانی

۱۵۹	مشاهده.....
۱۶۰	فَن شناسیهای جمع آوری اطلاعات.....
۱۶۰	۱ - منابع اطلاعاتی غیر میدانی.....
۱۶۱	۱ - ۱ - منابع اسنادی و کتابخانه‌ای.....
۱۶۳	۱ - ۲ - بانکهای اطلاعات جغرافیایی.....
۱۶۵	۲ - فَن آوریهای میدانی.....
۱۶۷	توانهای بازدید میدانی.....
۱۶۸	۱ - طرح و تدوین پرسشنامه.....
۱۶۸	۱ - ۱ - طرح سؤال و طرح پرسشنامه.....
۱۶۸	۱ - ۲ - ایفا و اجرای پرسشنامه.....
۱۶۹	۱ - ۳ - محتواهای سؤال.....
۱۶۹	۲ - مصاحبه.....
۱۷۰	۱ - ۲ - فواید و عدم فواید مصاحبه شخصی.....
۱۷۰	۲ - ۲ - فواید و عدم فواید مصاحبه تلفنی.....
۱۷۱	۲ - ۳ - فواید و عدم فواید مراحل کار پُست.....
۱۷۱	۲ - ۴ - مصاحبه گر و نقش وی.....
۱۷۱	۳ - نمونه گیری.....
۱۷۲	نمونه گیری و کاربردهای آن در جغرافیا.....
۱۷۲	۱ - مقدمه و کلیات.....
۱۷۳	۲ - چرا نمونه گیری؟.....
۱۷۴	۳ - طرحهای نمونه گیری.....
۱۷۶	۴ - انواع طرحهای نمونه گیری از اعداد.....
۱۷۶	۱ - ۴ - نمونه گیری تصادفی ساده.....
۱۷۸	۲ - ۴ - نمونه گیری مطبق.....

صفحه	عنوان
۱۷۹	۳-۴- نمونه گیری منظم.....
۱۸۰	۴-۴- نمونه گیری خوشه‌ای یا آشیانه‌ای.....
۱۸۰	۵- طرح نمونه گیری از نقشه‌ها.....
۱۸۲	۵-۱- نمونه گیری تصادفی بر روی شبکه یا نقشه.....
۱۸۸	۵-۲- نمونه گیری نقطه‌ای منظم بر روی نقشه.....
۱۹۰	۵-۳- نمونه گیری نقطه‌ای مطبق.....
۱۹۰	۵-۴- نمونه گیری مطبق مسطحاتی و غیرمتراز.....
۱۹۱	۵-۵- نمونه گیری خوشه‌ای دو مرحله‌ای.....
۱۹۲	منابع به زبان خارجی.....

فصل هفتم - تحلیل در جغرافیا: روشهای کمی و نقشه‌کشی

۱۹۵	تحلیل.....
۱۹۵	۱- مفاهیم کلی.....
۱۹۶	۱-۱- فنّ آوریهای تحلیل آماری.....
۱۹۷	۱-۲- تحلیل نقشه.....
۱۹۸	۲- شیوه‌های جدید مشاهده و تحلیل.....
۱۹۹	۳- ابزارهای تحلیل.....
۲۰۰	۱-۳- سیستمهای اطلاعات جغرافیایی.....
۲۰۱	۲-۳- تحلیل اطلاعات اکتشافی.....
۲۰۲	طبقه‌بندی.....
۲۰۷	روشهای کمی در جغرافیا.....
۲۰۷	۱- روشهای کمی در مجلات اصلی جغرافیایی.....
۲۰۸	۲- اعتبار و خصوصیات روشهای کمی.....
۲۲۴	استفاده از مفهومیهای نظری ریاضیاتی و شیوه‌های عمل آماری.....
۲۲۸	فنّ‌شناسی مشاهده.....
۲۲۸	۱- مقدمه.....
۲۳۰	۲- نقشه‌کشی و تهیه نقشه‌ها.....
۲۳۲	۳- عکسبرداری هوایی عمودی.....

صفحه	عنوان
۲۳۳	۴ - استفاده از عکسهای هوایی برای ترسیم اطلاعات جغرافیایی
۲۳۴	۵ - شبیه‌سازیهای رادار و مادون قرمز
۲۳۵	۶ - شبیه‌سازیهای ماهواره‌ای
۲۳۵	۷ - سیستم‌های اطلاعات جغرافیایی در جغرافیا
۲۳۷	منبع به زبان فارسی
۲۳۷	منابع به زبان خارجی

فصل هشتم - تهیه طرح پیشنهادی و نوشتن تحقیق

۲۴۱	انجام تحقیق علمی
۲۴۲	آمادگی برای تحقیقات جغرافیایی
۲۴۲	۱ - کیفیتها و مهارتهای محقق
۲۴۳	۲ - تعیین یک مسأله تحقیق
۲۴۴	۳ - سایر جنبه‌ها در آماده سازی مقاله
۲۴۴	۱ - ۳ - علاقه در مساله
۲۴۴	۲ - ۳ - اهمیت موضوع تحقیق
۲۴۴	۳ - ۳ - امکان‌پذیری
۲۴۵	۴ - ۳ - حفظ ابتکار و ابداع
۲۴۵	۵ - ۳ - آگاهی مخاطبان
۲۴۵	طرح تحقیق
۲۴۶	۱ - منطق
۲۴۶	۲ - استدلال قیاسی
۲۴۷	۳ - استدلال استقرایی
۲۴۷	۴ - منطق کشف علمی
۲۴۸	۵ - خصوصیات طرحهای تحقیق
۲۴۹	بافت تحقیق
۲۴۹	۱ - مدارک درجه اول، دوم، و سوم
۲۵۰	۲ - یادداشت برداریها
۲۵۱	۳ - فن‌آوریهای جمع‌آوری اطلاعات

صفحه	عنوان
۲۵۱	طرح پیشنهادی تحقیق.....
۲۵۴	نویسندگی تحقیق.....
۲۵۴	۱ - برنامه ریزی.....
۲۵۴	۲ - زیرنویسها و زیرنویسی کردن.....
۲۵۵	۳ - فهرست منابع.....
۲۵۵	۴ - مرور و تجدیدنظر.....
۲۵۵	۵ - انگاره‌ها.....
۲۵۵	۶ - نسخه نهایی.....
۲۵۷	منابع به زبان فارسی.....
۲۵۸	منابع به زبان خارجی.....
فصل نهم - ضمیمه‌ها	
۲۶۲	جدولهای ضمیمه شامل: * ۱ - ارقام تصادفی (تابلو).....
۲۶۳	۲ - ارقام نمونه‌گیری تصادفی (هاموند و مک‌کولق).....
۲۶۵	۳ - جدول ارزشهای قطعی «تی» در آزمونهای..... «تی» به وسیله محقق (تابلو).....
۲۶۷	واژه‌نامه (به ترتیب الفبای فارسی).....
۲۹۲	واژه‌نامه (به ترتیب الفبای لاتینی).....
۳۱۶	فهرست الفبایی نام اشخاص.....
۳۲۲-۳۲۴	فهرستهای جدولها و شکلها (نمودارها و نقشه‌ها).....

* - Random Numbers., Random Sampling Numbers., And Critical Values of t In Student's